

najmanje u književnom smislu karakteristični za roman kao cjelinu. Njihova imena i prezimena znače samo ono što oni kao individualnosti, intimno i po sebi znače. Dok se npr. ime i prezime jednog predsjednika Republike Blatvije tašto kočoperi — Aurel Csalloközhamvassiczky — Nielsenovo ime i prezime nema ništa u sebi što bi apriorno sugeriralo neku osobinu čovjeku koji ga nosi. Ono je maksimalno diskretno i kao takvo izaziva povjerenje i znači odušak usred jeftinog blještavila antroponimike »Banketa u Blitvi«. Ono se pojavljuje jedino u jednini, iza njega stoji samo jedan čovjek. Ali zato čovjek izuzetne individualnosti. Likove koji se kriju iza spomenutih prezimena nije asimiliralo ljudsko stado toga romana. Oni se toj asimilaciji nisu dali upravo u ime »ljudskog ponosa«, kao što glase riječi kojima se završava tekst »Banketa u Blitvi«.

UDŽBENICI HRVATSKOSRPSKOG JEZIKA ZA OSNOVNE ŠKOLE

Ljudevit Jonke

U prošlogodišnjem »Jeziku« objavio sam oveći članak o problematici nastave hrvatskosrpskog jezika u osnovnim i srednjim školama (godište II, broj 4, str. 102—106), pa sam na str. 106. spomenuo da ću o udžbenicima hrvatskosrpskog jezika pisati u posebnom osvrtu. U spomenutom članku obazreo sam se u prvom redu na nastavni plan i nastavu toga predmeta, a danas bih želio reći nekoliko riječi o udžbenicima hrvatskosrpskog jezika za osnovne škole, koji su zapravo i napisani prema navedenom planu i programu. Bit će dakle riječi o knjigama koje se zovu »Naš jezik«, a kojima su za peti razred osnovne škole autori Stjepko Težak i Dragutin Brigljević, za šesti razred Ivan Brabec, za sedmi razred Stjepko Težak i Dragutin Brigljević, a i za osmi razred ova dvojica. Može se dakle govoriti o udžbenicima Stjepka Težaka i Dragutina Brigljevića s izuzetkom udžbenika za šesti razred kojemu je autor Ivan Brabec.

Nije mi namjera da dadem ocjenu tih knjiga u pojedinostima; htio bih istaći samo osnovne karakteristike spomenutih udžbenika i ocijeniti njihovu vrijednost u današnjoj situaciji naše nastave materinskoga jezika u osnovnoj školi.

Kad se uspoređi sadržaj tih četiriju vježbenica, kako se one nazivaju, i tekst nastavnog plana, koji sam citirao u prošlogodišnjem članku na 104. strani, vrlo brzo se uočava da pisci tih vježbenica nisu ni mogli biti onako nesadržajni kao što je nesadržajan spomenuti plan »pouka o jeziku«. Da bi približili problematiku jezične materije i nastavniku i osobito učeniku, oni su morali biti konkretni i dati prikaz jezika u cjelini i u sistemu, ne

zadržavajući se samo na razvijanju razmišljanja o jeziku. To razmišljanje, dakako, stoji u prvom planu izlaganja, ali uza nj su nužno prikazani sistemi glasova, oblika, tvorbe riječi i sintakse, tako da učenik, radeći savjesno po tim udžbenicima, može steći pouzdano praktično i gramatičko znanje o hrvatskosrpskom književnom jeziku. Po tome se vidi da su pisci imali pouzdan osjećaj za mjeru i da nisu iznevjerili nade koje su se u njim polagale. Pisci ovih vježbenica, koje su u naslovu vrlo stidljive pa se ne usuđuju nazvati ni gramatikom, a i ne označavaju jasno ni ime jezika koji se poučava, pisci dakle ovih vježbenica imali su namjeru da napišu funkcionalnu gramatiku, što je dakako vrlo dobro, tj. takvu gramatiku kojoj nije svrha da dade samo gramatičke norme, nego da pomaže, najviše što je moguće, razvijanje pismenosti naših učenika. Ta je namjera provedena od početka do kraja: sastavak, dobar pismeni sastavak vrhovni je cilj svih jezičnih pouka u tim vježbenicama. U tome imaju nastavnici osnovnih škola vrlo korisno pomagalo, pa ako i sami imaju dovoljno jezičnog znanja, pedagoške vještine, a i volje da poučavaju jezik, a ne samo književnost, uspjeh ne bi smio izostati. Stoga treba autorima odati priznanje što su se pomučili da gramatičku građu predadu učenicima na što pristupačniji način.

Ali, dakako, pored ovih općih priznanja autorima, treba priopćiti i neke primjedbe u vezi s obradom i rasporedom građe. Te bi primjedbe možda bile dane i prije izlaska tih vježbenica, koje su sve izašle u Školskoj knjizi u Zagrebu godine 1962, kada bi među recenzentima bio i koji sveučilišni profesor hrvatskosrpskoga jezika, ne možda zato što je sveučilišni profesor, nego zato što, baveći se naukom, ipak zna o jeziku nešto više od onih koji se jezikom bave pretežno iz pedagoških pobuda. Što da skrivam, ima naime u takvim gramatikama i nekih netačnosti, i nekih pretjeranosti, a i neuvjerljiva rasporeda građe. Napominjem to zato da bi se u idućim izdanjima popravilo što treba, kako bi te knjige što korisnije izvršavale svoj zadatak. Da potkrijepim ovo što sam rekao, navest ću neke dokaze.

U vježbenici za peti razred na str. 6. prikazan je izgovor glasova č i ć. Vjerojatno pisarskom ili slagarskom pometnjom za glas č prikazana je artikulacija glasa ć, a za glas ć artikulacija glasa č. Nadalje, za infinitiv je već odavna napušten naziv neodređeni način i preuzet je naziv neodređeni glagolski oblik, pa bi onaj termin 19. stoljeća trebalo u vježbenici za šesti razred na str. 74. zamijeniti općeprihvaćenim terminom 20. stoljeća. U toj istoj vježbenici na str. 27. uz pjesmu »Karlovcjanin i Karlovkinja« trebalo bi staviti bilješku da je danas običniji književni oblik Karlovcjanka. A i na str. 24. u istoj vježbenici pogrešno je u pripovjedačkom tekstu riječ *v* i napisana velikim slovom, jer se tako postupa samo u izravnom dopisivanju. U

vježbenici za 7. razred trebalo je uz članak »U travi« na str. 73. reći jasno da je pravilnije reći »srebrna nit«, a da je pisac upotrijebio pokrajinsku varijantu »srebrena nit«. Bez takva upozorenja učenik će ostati u bludnji. A i u vježbenici za osmi razred trebalo bi na str. 39. i 40. popraviti nekoliko nepravilnih akcenata. Nije pravilno kòd kuće, sàda, pò sobi, na mîg, nego kòd kućē, sàda, pò sobi, nà mîg. Nezgodno je da se pri proučavanju našeg akcenatskog sistema prikazuju kao pravilne takve netačnosti. A na str. 161. sasvim je dovoljno reći da je ćirilicu vrlo vjerojatno izumio Kliment, učenik Ćirila i Metodija. Nije tačno rečeno ni na str. 130. da su dvije varijante hrvatskosrpskog književnog jezika, ekavska i ijekavska, podjednako hrvatske i srpske. Takvo pretjerivanje nije potrebno. Čak i učenici znaju da nije tako, pa onda gube povjerenje u udžbenik.

Autori spomenutih vježbenica dosta često pretjeruju tumačeći sasvim jednostavne pojmove veoma opširno. To se osobito odnosi na previše detaljno opisivanje postupka pri pisanju sastavaka. Osim toga primjeri koji se navode za uspoređivanje moraju biti očigledni. Tko će i pomisliti da između Puškinove i Cesarićeve pjesme »Oblak« postoji mogućnost plagijata, kao što dopuštaju autori dosta dugo, da bi tek na kraju izveli zaključak da nema govora o plagijatu, a to je odmah jasno svakomu koji pročita oba dvije pjesme. Dugo dokazivanje jednostavnih spoznaja izaziva često do-sadu, a ne ono što bi željeli autori.

Među pretjerivanja može se ubrojiti i to što pisci ovih vježbenica obraćaju neznatnu pažnju pomoćnim sredstvima i oslanjaju se samo na svoj priručnik. Ove bi vježbenice uz povremeno upućivanje na školski »Pravopis hrvatskosrpskog jezika« postigle svakako veći uspjeh jer bi uč-nike privikle na služenje tim korisnim i praktičnim priručnikom. Poznata je npr. upravo suprotna pojava da se naši učenici ne znaju služiti Pravo-pisom, da ne znaju što u njemu mogu naći i kako se njime koristiti. Na žalost, ove im vježbenice daju vrlo malo prilike da se u tom usavrše i da se naviknu na to da im Pravopis bude stalni pratilački priručnik. Upravo često se uvjeravamo da se učenici uopće i ne služe Pravopisom. Stoga je škola zaista dužna da ih na to privikne, u interesu njihovu i naše opće pismenosti.

Pretjerivanje je i to kad se u vježbenici za sedmi razred na str. 120. sasvim odbija memoriranje pojedinih jezičnih zakona i pojava i kad se autori zadovoljavaju poznavanjem »misaonog procesa kojim se došlo do tih uopćavanja«. Tko može znati sve misaone procese o stotinama i stoti-nama spoznaja ako baš nije jezični stručnjak? I tko se može i kada se može zadovoljiti misaonim procesom onda kad je nužno i hitno potrebno kon-kretno znanje, odnosno spoznaja? Nastava svakog jezika nužno iziskuje po-sredstvo memorije, pa se to i u nastavi materinskog jezika ne može izbjeći. To ne znači da ja zagovaram slijepo učenje napamet, nego kombinaciju

misaonog procesa i mnemotehnike, što zajedno ne predstavlja nikakvu teškoću za mlada čovjeka i daje konkretno upotrebljive spoznaje u svim prilikama i u tren oka. Primjenjivanjem samog misaonog procesa bez pamćenja zakonitosti neće se moći svladati obilje nepismenosti koje se proširilo u nas, nego će se u toj razlivenosti samo još i proširivati. Ne smijemo se plašiti da zahtijevamo i nekakav napor za usvajanje zakonitosti u svojem književnom jeziku kad takav napor pretpostavljamo kao nuždan i u nekim drugim predmetima koji se predaju u osnovnim školama.

A za neuvjerljiv raspored građe naveo bih samo neke najočitije primjere. Poznato je da zamjena staroga glasa jata, tj. pravilno pisanje ijekavskih varijanata riječi, zajedno s pisanjem glasova č i ć predstavlja najveći problem naše pismenosti. A ti se dijelovi građe prikazuju sistematski tek u vježbenici za osmi razred, i to poglavlje o jatu, za koji se pogrešno tvrdi da se i ne zna kako se izgovarao, obrađuje se potanko tek kao posljednja metoda jedinica u osmom razredu. Uči se, tako reći, na posljednjem satu, a kada će se zatim dosljedno uvježbati? Zar u prvom razredu srednje škole u kojem i nema nastavljanja na to? Čvrsto sam uvjeren da je te osnovne dijelove građe potrebno prebaciti nekamo naprijed, ili na početak osmoga razreda ili na svršetak sedmoga razreda. Ovako raspoređeni ne daju nikakve korisne rezultate. I problematika glasova č, ć, dž i đ morala bi se obraditi već u sedmom razredu, da bi se u osmom mogla dobro uvježbati, dakako uz veliku pomoć Pravopisa.

A šta biste rekli za takav raspored građe u osmom razredu po kojem se najprije prikazuju osobine pojedinih slavenskih jezika, pa makedonskog, pa slovenskog, pa onda čakavskog, kajkavskog i tek onda štokavskog narječja, pa ekavskog, ikavskog i tek onda ijekavskog govora? Gdje je ostalo načelo da valja ići od poznatoga prema nepoznatome? To bi tako možda i moglo ostati u historijskom osvrtu kad bi negdje prije toga bio posebno prikazan hrvatskosrpski jezik sa svojim narječjima i govorima. A ako se još doda da se vježbenice zovu »Naš jezik« i da se pravo i puno ime jezika (hrvatskosrpski jezik) sistematski pojavljuje tek na 128. strani vježbenice za osmi razred, dakle na samom kraju osnovnog školovanja, tada se jasno vidi da je raspored građe nesretan.

Sve gramatike materinskoga jezika nose u nazivu knjige ime toga jezika, pa nema nikakva razloga da jedino mi budemo u tome izuzetak. Tako je to još možda moglo biti dok ime našeg jezika nije sadržavalo oba narodna imena, hrvatsko i srpsko. Danas je čak korisno, zbog širenja jezične snošljivosti na svima stranama, privikavati našu omladinu da se naš jezik naučno zove hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski, što ipak ne isključuje mogućnost da se on u privatnoj upotrebi naziva samo jednim dijelom složenog imena. Stoga bih za drugo izdanje tih vježbenica preporučio naziv koji je prihvaćen na Novosadskom dogovoru hrvatskih i srpskih književnika i filo-

loga, a to je: Hrvatskosrpski jezik. A moglo bi biti, ako se baš ne bojimo naziva »gramatika«, još preciznije: Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. Ali i jedno i drugo je bolje nego »Naš jezik«. Kao da se stidimo svoga narodnog imena. Zamislite nespretnost naziva »Naš jezik« u našim nacionalno miješanim krajevima: u Istri, u nekim dijelovima Slavonije, npr. u češkim oazama na našem narodnom području. Tamo postoje gramatike talijanskog jezika, gramatike češkog jezika, možda i gramatike mađarskog jezika i gramatike »našeg« jezika. Je li to zgodno i pravilno? Ja mislim da nije.

Iznio sam ovdje samo neke osnovne primjedbe, ali ima i drugih manje važnih, koje bi se s malo truda mogle razmotriti i vrlo vjerojatno iskoristiti već za drugo izdanje tih četiriju vježbenica. Bilo bi to svakako na korist učenika i njihove bolje pismenosti.

ŽIGOSANI SUFIKS -TELJ

Stjepan Babić

Jedan profesor slavist pita zašto sufixs *-telj*, koji je preuzet iz staroslavenskog jezika i u našem neproduktivan, lektori ne zamjenjuju sufixsima *-ač* i *-lac*, koji su i narodni i produktivni.

Bez sumnje da je to pitanje postavljeno pod utjecajem shvaćanja A. Belića jer on u svojim radovima na više mjesta¹ kaže da je *-telj* neproduktivan sufixs, a koliko se njime i tvore nove riječi da je to pod utjecajem ruskoga jezika. Ima nekoliko razloga zbog kojih prof. Belić tako zaključuje, a osnovni je taj što je tvorbu proučavao na temelju građe zabilježene u gramatikama i one koje se uz put sjetio, a ne na temelju sustavno sakupljene. Bit će da je od Belića preuzeo to mišljenje i M. Stevanović jer u normativnom djelu, Gramatici srpskohrvatskog jezika, piše:

»Ograničen je broj imenica m. roda izvedenih *nastavkom -telj* od glagola, kao što su: *roditelj*, *prijatelj*, *spasitelj*, *stvoritelj*, *upravitelj*, *učitelj*, *hranitelj*.

Ove imenice su građene prema ruskom ili starocrkvenom jeziku (istakao S. B.), zato ih je kod starijih pisaca bilo znatno više. Kod njih nalazimo i: *gônitelj*, i *křčitelj*, i *istrěbitelj*, i *mùčitelj*, i *poběditelj*, i *preporòditelj*, i *čitatelj* i dr. Ali ove reči ne odgovaraju prirodi našeg jezika (istakao S. B.), već se mesto njih

¹ O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, I, Beograd, 1958, str. 23, II, Beograd, 1959, str. 127, Savremeni srpskohrvatski jezik, II deo: Nauka o građenju reči, Beograd, 1949, str. 120, Oko našeg književnog jezika, Beograd, 1951, str. 303, 304. i drugdje.